

- 7 דעתא דפריעת מילה ליהושע היא ניתנה אם כן ניכתוב רחמנא שוב
- 8 מול ולישתוק אילא להכי כתבין שנית כלומר שנית למצרים
- 9 ואילו [הן ציצין המע] כבין את המילה בשר
- 10 [החופה] את העטרה ואינו אוכל בתרו[מה] ..... אמ' ר' יהורמיה בר
- 11 [אבא אמ'] רב בשר החופה את ר. [גובהה של עטרה]

[דף ה עמ' ב]

- 1 המל אומ' אשר קידשנו [במצ' וצונו] ..... [של]
- 2 [ומהיל אבי הבן אומר] אשר קדשנו במצותיו וצונו [להכניסו ב]..... [של]
- 3 [אברהם אבינו].... מדימים אומרין כשם

המונח "או כלך לדרך זו" ושימושו במדרשי התנאים

שם יהודה פרידמן

חקר מינוח ההבאה והמשא והמתן בספרות התלמודית כלול היה בסדר יומם של החוקרים זה-כבר, בעיקר הודות לחיבוריו החשובים של ב"ז באכר,¹ ואף היום, כמה מפתחות להבנה הנכונה של מקורותינו טמונים בכירורי מינוח.² באכר השכיל לחלק טיפולו לפי תקופות, תנאים לחוד ואמוראים לחוד. ברם היום ברור שחלוקה זו צריכה להיות מדויקת יותר, שכן החטיכות הגדולות של ספרותנו בעלות מינוח משלהן, והוא הדין לגבי סוגי הספרות שבתוך החטיבות וביניהן, כגון מדרשי התנאים.

בזמן האחרון פתח יעקב אלמן במחקר מעניין ומקורי על המונח "או כלך לדרך זו", ובעיקר לגבי סדר הטיעונים הכלולים בבדייתות המשתמשות בלשון זה.³ אלמן סקר את כל הברייתות שבהן מופיע מונח זה,⁴ וביקש לעמוד על הסדר האמור להופיע בדרך-כלל בבכורות השונות של ההלכות הללו, ולפרש את היוצאים מן הכלל, כיצד ומפני מה נגרמו. הריכוז הגדול ביותר של הברייתות הללו הוא בספרא. מבין עשרים וחמש ברייתות של

- 7 דפריעת / וכן מ, ב, 3, 8. ו, ר, מב: פריעת // ליהושע / וכן מ, ב, ר, 8. ו: לאו ליהושע // היא ניתנה / 4, ו, ר, מב: ניתנה. מ, ב, 8: הוא דניתנה // ניכתוב / וכן ו. 4, מ, ב, ר, מב: ליכתוב. כ: 8: נכתוב // שוב / 8: ושוב, וכן ביהושע שם //
- 8 מול / ב: מל, ונוסף: את בני ישראל // ולישתוק / וכן מ, ב, ו, ר. 4: והדר לישתיק. כ: 8: ונישתוק. מב: 8: ח' // אילא / וכן 8. 4, מ, ב, ו, ר: אלא // להכי / 4: להכי // כתבין / 4, מ, ב, 8: כתב. ו: כתיב // שנית (פ"א) / ר: שינית, וכן לקמן בסמוך // כלומר / ר, מב: 1: לומר //
- 9 [הן] / ו, ר: ח', וכן במשנת שבת פי"ט מ"ז בכי"י //
- 10 העטרה / ר: רוב העטרה, וכן במשנ"ב שבת קלז ע"ב כי"ו ודפ'. מב: רוב עטרה // בתרו[מה] / מב, מ, ב, ו, נוסף: ואם היה בעל בשר מחקנו מפני (ב: 'מפני' בין השיטין ע"ע) מראית העין מל ולא פרע את המילה כאילו לא מל // [ואמר רבינא] / על-פי ה"ג (מ, מב): א"ר אבינא. ו: אמר רבינא. ר: וא"ר אבינא. כ: 8: ואמר רבינא // ר' / וכן 4, מ, ב, 3, 8: ובבלי שבת קלז ע"ב. ו, ר, מב: 2: רב // יהורמיה / בשא"נ: ירמיה // את / מב: 1: ח', וכן בבלי שם כי"ו // [ו] [ב] / על-פי ה"ג //

- 1 W. Bacher, *Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung, Ein Wörterbuch der Tannaiten*, Leipzig, 1899 = *bibelexegetischen Kunstsprache der Tannaiten*, Leipzig, 1899 — חלק ראשון תנאים, מתורגם ע"י א"ז רבינוביץ, תל-אביב, תרפ"ג; *ibid.*, *Die exegetische Terminologie der jüdischen Traditionsliteratur, Zweiter (Schluss-) Teil, Die bibel-und traditionsexegese* Leipzig, 1905 = *Terminologie der Amoräer*, Leipzig, 1905 — אמוראים, כנ"ל.
- 2 על המינוח התלמודי בדרך-כלל, ראה: ל' מוסקוביץ, "הטרמינולוגיה של הירושלמי (מחקרים בטרמינולוגיה של המשא-ומתן האמוראי)", חיבור דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 1-12.
- 3 Y. Elman, "The Order of Arguments in Baraitot in Relation to the Conclusion", *JQR*, LXXIX (1989), pp. 295-304. — המאמר דלהלן מבוסס על מכתבי למחבר מיום ב' בתמוז תשנ"א. ד"ר אלמן קיבל בברכה את עיקר טענותי, ועודדני לפרסם את הדברים. חן חן לו.
- 4 אלמן סיכם את התפוצה כך: ספרא — 25 ברייתות של כלך (וראה בהערה הבאה); ספרי דברים — 4; בבלי — 15; ירושלמי — 2; תוספתא — אחת. על זאת יש להוסיף שנמצאות שלוש ברייתות כאלה במכילתא דרשב"י (ע"פ כ"י), מהדורת אפשטיין-מלמד, עמ' 160, 183, 209.

- 1 המל / בשא"נ: תנו רבנן המל, וכן בבלי שם // אומ' / ה"ג נוסף: ברוך, וכן היה כנראה גם 4, וכן תוספתא ברכות פ"ו (ז) ה"י עמ' 36 בכי"י, ירושלמי ברכות פ"ט ה"ג יד ע"א, בבלי שבת שם כ"מ ובבלי מנחות מב ע"א. מ, כ, 9: נוסף עוד: אתה ה' אלקינו מ' ה', וכן היה כנראה גם 4, וכן בבלי מנחות שם כ"מ // קידשנו / וכן 4, ר, כ. בשא"נ: קדשנו // [וצונו] / על-פי ה"ג (ו, מב: 2: וצונו) // [על המילה] / על-פי ה"ג //
- 2 [ומהיל] / ה"ג: ח' // [אומר] / וכן מ, ו, ר, כ. ב: מברך. ק, מ, ב, ר, נוסף: ברוך, וכן בתוספתא שם בכי"י ובירושלמי שם. 4, מ, נוסף עוד: את' ה' אלקי' מל' // קדשנו / ב, ר: קידשנו // וצונו / וכן 4, ו, ר, מב: 2: וציו'. מ, ב, 9: וצונו, וכן בבלי שבת שם כי"ו //
- 3 [אברהם אבינו] / על-פי ה"ג, אמנם בק' 4: אבינו אברהם' אולם ראה לעיל עמ' א שו' 6 // [העונ' מדימים] / על-פי ה"ג (ב, מב: 2: נוסף: שם) //

"כלך" שמצא בספרא,⁵ ראה אלמן שעשרים ושלוש פותחות בטיעון המתאים למסקנה, ורק שתיים הן יוצאות מכלל זה.⁶ ביטוי לכלל הזה הביא אלמן מפירושו רבנו הלל לספרי דברים, פיסקא לו: "דבכל מקום דתני או כלך לדרך זו לא מתוקמא אלא בדינא דרישא".⁷ עיקר דיונו של אלמן הוא בהלכה אחת ויחידה של מונח זה המופיעה בתוספתא, והיא נוגדת את הכלל הנ"ל, לעומת מקבילתה בבבלי, התואמת לה. לדעת אלמן, המקבילה שבבבלי היא מקורית מן הבחינה הנידונה, וזו שבתוספתא עברה מעשה שינוי ועריכה שגרם להחלפת הכבות ויצירת יוצא מן הכלל.

בוודאי צודק אלמן, שההבנה הנכונה של המקורות הללו קשורה לקביעת מבנה הסגולי ותיאורו. אולם לדעתנו יש כלל אחר בנידון, נוסף על זה שבדברי רבנו הלל, וגילוי זה והבהרתו עשויים להתזיר חלק מן המקרים הללו לכללם. בדרך זו נוכל לדאוג את התוספתא הנ"ל כמקורית וראשונית לעומת מקבילתה שבבבלי, שהוא בוודאי היחס הרגיל והקבוע בין מקבילותיהן של שתי החטיבות הללו.⁸

כללו של רבנו הלל וסדר הטיעונים

על-פי כללו של רבנו הלל, ובהתאם להערתו של אלמן שרוב ברייתות כלך בספרא כוללות ארבע כבות, שהן שני זוגות שכל זוג פותח בטיעון לצד אחד ומסתיים בטיעון לצד השני, יש לעיין במקורות הללו, ולתאר את צורת המבנה שלהם. נדגים כאן על-פי ספרא, דיבורא דנדבה, ראש פרק ג (מהדורת א"ה ווייס, ה ע"א; מהדורת פינקלשטיין, עמ' 25-26, וממנה העתקנו, בשינויים קלים) כדין עולת בהמה (ויק' א, ב):

תקריבו, מלמד שהיא באה נדבת שנים.

[1] ה' ד' ה"ג עולת העוף באה בנדר ונדבה, ועולת בהמה באה בנדר ונדבה, מה עולת העוף שהיא באה בנדר ונדבה (תבא) [הרי היא באה] נדבת שנים, אף עולת [בהמה שהיא באה בנדר ונדבה תכוא נדבת שנים.

[2] או כלך לדרך זו, מנחה באה בנדר ונדבה, ועולת בהמה באה בנדר ונדבה, מה מנחה שהיא באה בנדר ונדבה אינה באה נדבת שנים, אף עולת בהמה שהיא באה בנדר ונדבה, לא תבא נדבת שנים.

[3] נראה למי דומה, דנין דבר שכולו עולה לאישים מדבר שכולו עולה לאישים, אל תוכח מנחה שאין כולה עולה לאישים.

[4] או כלך לדרך זו, דנין דבר שהוא בא חובת צבור מדבר שהוא בא חובת צבור, אל תוכח עולת העוף שאינה באה חובת ציבור, מלמד שהיא באה נדבת שנים.

5 יש להוסיף ברייתא נוספת: דיבורא דשרצים, פ"ד ה"ב, נט ע"ג.

6 עמ' 300 והע' 7.

7 מהדורת ש' קולידצקי, ירושלים, תשמ"ג, יח ע"א.

8 הרחבתי את הדיבור על הנושא הזה במקום אחר; ראה לעת עתה: "מקבילות המשנה והתוספתא", דברי הקונגרס העולמי הי"א למדעי היהדות, תשנ"ד, עמ' 15-22. וראה: Y. Elman, *Authority and Tradition: Toseftan Baraitot in Talmudic Babylonia*, Ph. D. dissertation, New York University, 1986; New York and Hoboken, 1993.

9 במהדורת ווייס: "והלא דין הוא". ועיין שינויי גירסאות במהדורת פינקלשטיין, כרך ג, עמ' 70.

הדין הנכון בא, בצורת מדרש הפסוק, בכותרת שבראש ההלכה, ובמסקנה ("תלמוד לומר") שבסופה. ביניהם באים ארבעה טיעונים, כסדר הזה:

- [1] והלא דין הוא — הדין הנכון
- [2] או כלך לדרך זו — דין מוטעה
- [3] נראה למי דומה — הדין הנכון
- [4] או כלך לדרך זו — הדין המוטעה

המסקנה של "תלמוד לומר" דוחה את הדין המוטעה שבבבא [4], ומחזירה את הדין הנכון, שבו פתחה אף בבא [1], והוא כדין הכותרת. והם דברי רבנו הלל: "לא מתוקמא אלא בדינא דרישא". טיעונים 1, 3 שייכים לדין אחד, והוא הדין הנכון. טיעונים 2, 4 שייכים לדין אחר, והוא דין מוטעה.

תוספתא וברייתא במסכת פסחים

להלן נציע את התוספתא במסכת פסחים שנתפסה כחורגת מן הכלל הנ"ל, על-ידי מקבילתה שבבבלי, שנחשבה מקורית יותר, באשר היא נראית תואמת את המבנה הנ"ל.

תוספתא פסחים פ"ד ה"ב (מהד' ליברמן עמ' 159 שו' 13-עמ' 160 שו' 21)	פסחים טא ע"ב
שחטו למולין ולערלים, לטמאים ולטהורים, ¹⁰ כשר. אבא שאול פוסל.	שחטו למולין על מנת שיתכפרו בו ערלים בוריקה, רב חסדא אמר פסול, רבה אמר כשר... אמר רבה מנא אמיא לה דתניא יכול יפסול בני חבורה הבאין עמו.
[1] והדין נותן שיהא פוסל, ¹¹ הואיל וזמן פוסל, וערלה פוסלת, מה הזמן עשה בו מקצתו ככולו, אף ערלה נעשה בה מקצתה ככולה.	[1] ודין הוא הואיל וערלה פוסלת וטומאה פוסלת, מה טומאה לא עשה בה מקצת טומאה ככל טומאה, אף ערלה לא עשה בה מקצת ערלה ככל ערלה.
[2] או כלך לדרך זו, הואיל וטומאה פוסלת, וערלה פוסלת, מה טומאה לא עשה בה מקצתה ככולה, אף ערלה לא נעשה בה מקצתה ככולה.	[2] או כלך לדרך זו, הואיל וערלה פוסלת וזמן פוסל, מה זמן עשה בה מקצת זמן ככל זמן, אף ערלה עשה בה מקצת ערלה ככל ערלה.
[3] נראה למי דומה, דנין דבר שנוהג בכל הזבחים מדבר שנוהג בכל הזבחים, ואל יוכיח זמן שנוהג בכל הזבחים.	[3] נראה למי דומה, דנין דבר שאינו נוהג בכל הזבחים מדבר שנוהג בכל הזבחים, ¹² זמן שנוהג בכל הזבחים.
[4] או כלך לדרך זו, דנין דבר שלא הותר מכללו מדבר שלא הותר מכללו, ואל תוכיח טומאה שהותרה מכללה.	[4] או כלך לדרך זו, דנין דבר שלא הותר מכללו מדבר שלא הותר מכללו, ואל תוכיח טומאה שהותרה מכללה. ת"ל זאת (שמ' יב, מג) ...

במשנתנו פסחים ה, ג שנינו: "שחטו שלא לאוכליו ושלא למנוייו, לערלים ולטמאים, פסול. לאוכליו ושלא לאוכליו, למנוייו ושלא למנוייו, למולים ולערלים, לטמאים ולטהורים, כשר". היא דעת ת"ק בתוספתא, עליה באה המחלוקת: אבא שאול פוסל.

10 ראה תוספתא כפשוטה במקומו. ועיין להלן.

11 צ"ל: פסול. עיין תוספתא כפשוטה, וראה להלן הע' 18.

12 בבבלי נהפכו ההגדרות בדיבור זה. ועיין: תוספתא כפשוטה, עמ' 551-552, לשו' 19-20. וראה להלן.

למרות הזהות המילולית לאורך שתי המקבילות הללו (תוספתא וברייתא בבבלי) בכללותן, הרי יש אף הבדלים ביניהן. ההבדלים הללו הביאו את הגר"ש ליברמן ז"ל לפקפק אם בכלל מקבילות של ברייתא אחת לפנינו, או שמא שתי ברייתות שונות הן, על אף דמיון. במסורת התוספתא לשם רשם: "עייין בבלי ס"א ב", והסגנון עיין מעיד שאין כאן תורת מקבילות, אלא דמיון גרידא. אף בתוספתא כפשוטה לשם נקט לשון "כעין". וזה לשונו: "בבבלי ס"א ב' הובאה כעין ברייתא זו, ומתוכה ברור שהיא מבארת את ההכשר (כדברי הת"ק כאן, וכמשנתנו הנ"ל), ועל פיה פירשו והגיהו כאן להלן. אבל אפשר שאין לשבש את כל הנוסחאות, והברייתא הבבליית מבארת את שיטת הת"ק, ויסודה במדרש הלכה ששנו אותו בכבל (עייין מכילתא דרשב"י, עמ' 35), אבל הברייתא שלפנינו היא מדברי אבא שאול, והוא דן אחרת"¹³.

אלמן מעיר בצדק, שקשה לנשל ברייתות אלה מתורת מקבילות בעצם שורשן ומהותן. אולם אלמן מתקשה בתוספתא בשתיים: א. חסר בסופה משפט "תלמוד לומר", הרגיל לבוא במבנה הנידון: ב. ובעיקר, קשה על הסדר ההפוך בין התוספתא לבין הבבלי בשני הטיעונים הראשונים. ומתוך היפוך זה הרי בתוספתא סדר חריג ובלתי נכון על-פי הכלל. שהרי בברייתא שבבבלי אנו מוצאים שני זוגות טיעונים — הראשון בכל זוג שייך לדין אחד, והשני לדין המנוגד. כלומר, הטיעונים שייכים לדינים הללו, לפי הסדר: כשר, פסול, כשר, פסול. הווה אומר, הסדר הרגיל של סירוגין. ואילו בתוספתא: פסול, כשר, כשר, פסול.

מתוך כך מסיק אלמן שלגבי סדר הבבות, מקבילה מקורית יותר נמצאת בבבלי, ועורך הברייתא שבתוספתא, תוך רצונו להסב אותה, לא על ת"ק אלא על אבא שאול, הפך סדרן של שתי הבבות הראשונות, כדי לפתוח בסיוע לאבא שאול (וכן השמיט "תלמוד לומר" בסוף).¹⁴

כלל חדש בברייתות של כלך

והנה, העיון מראה שמבנה הסירוגין כאן אינו היחיד בהלכות הללו, ואפשר להגדיר אף מקומו ושימושו של סדר אחר, בו באים ארבעת הטיעונים בזיהוי הקצוות, ובזיהוי

13 עמ' 551. אשר להפניה למכילתא דרשב"י, עמ' 35, יש לברר על מה היא מכוונת במדרש שם. הנראה, שאין שם לעניינינו אלא שו" 28: "יכול יפסול את החבורה הבאה עמו, ת"ל זאת, אין פוסל את החבורה הבאה עמו", והוא באותיות קטנות. כלומר ממדרש הגדול. ובוודאי אינו אלא קיצור ברייתא דידן על-פי הבבלי! ולולא דמסתפינא, הייתי אומר שצ"ל: עמ' 37, והכוונה לשו" 11-12 שם: "יכול יהא יחיד מכריע את הערלה ת"ל וכל הערל לא יאכל בו". עייין: תורה שלמה לשמות יב, עמ' פב, סי' תשג. וכפי שנחפרש בהערות לשם משמו של רד"צ הופמן, ומסיים: "מקצת ערלה לא פסלה". כלומר, כת"ק ולא כאבא שאול. אבל קשה לי לומר כן, שהרי להלן (פ"ו, עמ' 582-583, והע' 5) חזר רבנו ז"ל לברייתא ההיא (והיא באה על-פי ספרי דברים) וליבין כל לשונה, והראה שכל הלשון "מכריע את הערלה" איננו אלא טעות. (ואוסוף לשם שתי הערות של סגנון. א — מ"ש בהערה הנ"ל: "והדברים אינם מובנים כלל", הוא דומה לסגנון השואל "אבל הכרעת ערלה עד שצריך הכתוב למעטה לא הבנתו" בתשב"כ ח"ג סי' קן, שציינו לה העוסקים בנידון דידן. ב — לשונו שם: "...שבעל מה"ג העביר את הדברים מן הספרי לשמות", פירושו מן הספרי דברים לספרו מה"ג שמות. עייין שם, ואין לו עניין למנוח "ספרי שמות" שהשתמש בו רד"צ הופמן, מסילות, עמ' 52).

האמצעיים. בסדר כזה, מתייחסים הטיעונים לדיניהם בדרך זו: דין מוטעה, הדין הנכון, הדין הנכון, הדין המוטעה. סדר זה דומה לסדר הרגיל, בזה שדין מוטעה בא בסוף, והוא נהפך על-ידי "תלמוד לומר". ברם שונה הוא ממנו בכך שאף הטיעון הראשון שייך לדין מוטעה. והגורם לכך פשוט: מבנה זה בא בהלכות שהכותרת שלהן נוקטת לשון "יכול", מונח הידוע כפתיחה לדין מוטעה.¹⁵ בדרך זו, שומר המדרש על התאמת הטיעון הראשון לדין של הכותרת, וכאן דין מוטעה, אבל סדר הטיעונים בזוג השני הוא בהיפוך, דהיינו שכאן בא סדרם הרגיל, כדי שיהיה הטיעון האחרון שייך לדין מוטעה שיתוקן על-ידי "תלמוד לומר".

לאור הכלל הזה, נוכל להחזיר למוטב אותם שני יוצאים מן הכלל שמנה אלמן בין עשרים וחמש ברייתות "כלך" שבספרא. בספרא, דיבורא דנדבה, פרק יד ה"ד (ווייס, יב ע"ג-ע"ד; פינקלשטיין, עמ' 92):

יכול המתנדב מנחה יהא מביא עימה מלח כדרך שהוא מביא לבונה בתוך [מתוך] ביתו

[1] ודין הוא, נאמר הבא מנחה והביא לבונה, הבא מנחה והביא מלח, מה לבונה מישלבעל מנחה, אף מלח משלבעל מנחה.

[2] הולכה¹⁶ לך לדרך זו, נאמר הביא מנחה והביא עצים, הביא עצים והביא מלח, מה עצים משלציבור אף מלח משלציבור.

[3] נראה למי דמה, דנים [דבר] שהוא קרב עים כל הזבחין מדבר שהוא קרב עים כל הזבחין, אל תוכיח לבונה שאינה קריבה עים כל הזבחין.

[4] הולכה לך לדרך זו, דנים דבר שהוא קרב מנחה עצמו מדבר שהוא קרב מנחה לעצמו, אל יוכיחו עצים שאינן קריבין מנחה עצמן.

תל' לו' ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך, ולהלן הוא אומר מאת בני ישראל ברית עולם, מה ברית אמורה להלן משלציבור, אף כן משלציבור.

סדר הטיעונים לדיניהם לעניין הבאת מלח בקרבן מנחה, משל מי, כך הם: בעלים, ציבור, ציבור, בעלים. כלומר: דין מוטעה, הדין הנכון, הדין הנכון, הדין המוטעה. והגורם לכך — הכותרת הבאה בסגנון "יכול", הפותחת אפוא בדין מוטעה, שאף הטיעון הראשון בא כמוהו: "ודין הוא" (וראה להלן). בדרך זו, אין צורך להעמיד מדרש זה כיוצא מן הכלל, וכעת יש לו כלל משלו.

והוא הדין לגבי ההלכה האחרת בספרא שנחשבה יוצאת מן הכלל, הרי אף היא לאמיתו של דבר מדרש של "יכול".¹⁷

15 ראה: ערכי מדרש, תנאים, ערך יכול, עמ' 49-50.

16 על צורה זו, ראה להלן.

17 צו, פרשה י, ה"ה-ה"ו (ווייס, לח ע"ג-ע"ד). אלמן דן בהלכה זו (חלב נבלה טהורה) בעמ' 300-301 והוא רואה בה חריגה מן הכלל, לעומת זבחים ע"א, שהוא מכנה הצורה הסטאנדארטית. ברם, הנה אף ספרא זו הוא מדרש של יכול! "בנבלת בהמה טהורה הכתוב מדבר, יכול בנבלת בהמה טהורה במשמע, ודין הוא...". "ודין הוא" ממשך "יכול", ולכן המבנה של דמיון הקצוות והאמצעים. ואילו בבבלי, שהמבנה "רגיל", הרי לשונו: "ת"ר וחלב נבלה וחלב טרפה, בחלב בהמה טהורה הכתוב מדבר. אתה אומר בחלב בהמה טהורה הכתוב מדבר. או אינו אלא בחלב בהמה טהורה. אמרת טיהר מכלל שחוטה וכו'. הרי סגנון זה ברור, ש"אמרת" אינו תומך בדין של "או אינו אלא", והוא תומך בדין הנכון

פתרון סדר הטיעונים שבתוספתא

לאור מה שראינו לעיל, אנו מוכרחים לומר שסדר הטיעונים שבתוספתא בשוויון הקצוות (פסול, כשר, כשר, פסול) איננו חריג, ואף שאין זה הסדר על-פי-הרוב, מכל מקום הוא סדר ידוע על-פי מקומו וכללו שלו. אדרבה, הישרדותו של סדר מובהק זה בתוספתא מעידה כמאה עדים שיש לפנינו מבנה מקורי, אמנם בלתי שכיח, ואין לתלותו בהפיכתו של עורך. פירושו של הסדר הנ"ל לפי האמור לעיל צריך להיות אפוא: דין מוטעה, הדין הנכון, הדין הנכון, הדין המוטעה. כלומר, היינו מצפים כאן להלכה של "יכול". אמנם לא מצאנו מונח זה בתוספתא כאן אבל "יכול" ישנו במקבילה שבבבלי! שתי תכונות אלו (סדר הבבות בתוספתא ו"יכול" בבבלי) מחזקות אפוא זו לזו. ברם אף בתוספתא הדבר מפורש די צורכו. והוא הלשון בטיעון הראשון: "והדין נותן שיהא פסול"¹⁸, הבא כאן במקום הלשון השכיח "והלא דין הוא". שהרי "והדין נותן" הוא לשון המוסב על דין מוטעה, והוא מתאים ממש ל"יכול" שבבבלי, ומחייב את הסדר בשוויון הקצוות שמצאנו בתוספתא!

אלמן תהה על הלשון "והדין נותן" שבתוספתא, וסבר לזקוף אותו על חשבון השינויים שהטיל העורך. כן פקפק בארבעה "והדין נותן" שמצא בספרא, ונוטה לראות לשון זה כסגנון בלתי תקני ויוצא דופן בספרא.¹⁹ שלושת "והדין נותן" שבספרא קדושים, פרק יא (צג ע"א וע"ב), תכופים ללשון "או אינו אלא" או כיו"ב, ומסייעים לדין שבו. כגון: "או אינו אלא באשת אחיו אפילו מאמו, והדין נותן" וכו'. כלומר, דין מוטעה, בדומה ל"יכול", המנוגד לדין של "תלמוד לומר". אף בספרא אמור, פרק יז (קג ע"א), בא לשון זה עם דין מוטעה, אלא ששם הוא מחלוקת תנאים, והוא בא עם הדעה שתידחה.²⁰

של "אתה אומר". וכזה שנשתנה לשון הפתיחה, שייך כעת לגרוס את המבנה הרגיל של סירוגין. נוסח כ"ו 66, שציינ שם כחבר לסדר שבבבלי, נמצא בעמ' קע של תצלום כתב-היד (הוצאת פינקלשטיין). לפי דברי המחבר זהו הנוסח המיושב. ברם בוודאי יש בו גמגום, ומן ההכרח לטפל בו. שהרי "ודין הוא" נראה כהמשכו של יכול, ומדוע אפוא אין הסדר כבבבלי? והנה בפנינו כאן מונח חדש: או יכול. בספר ערכי מדרש, בשני חלקיו, טיפל בלשון יכול, אבל לא הזכיר לשון או יכול. לשון זה לא מצאתי בבבלי, אבל הוא נמצא בירושלמי כמה פעמים, ורגיל בספרא (אוצר לשון תנאים, עמ' 36-35). ועיין: מבואות לספרות התנאים, עמ' 628 [לדבי ר"י]. האם הוא נתפס כאן כמו "או אינו אלא", ולשון "ודין הוא" שאחריו כמו "אמרת"? אבל עדיין אין זה מוציאו מגמגומו. או כלך לדרך זו. הרי בנידון, אין מדרש רגיל של "כלך", שהרי חסר "נראה למי דומה", ובא בדרך קצרה (ואני נוקט כאן לשון כ"ו בדיוקא): "כשאת בא לדרך הזו אין כן אלא בהמה טהורה, וכשאת בא לדרך הזו אין כן אלא בהמה טמאה. ת"ל וכו'. לא טיעונים חדשים, אלא סיכומם של הטיעונים הראשונים. ושמה בגלל זאת חייב הזוג הראשון לבוא באותו סדר של הזוג האחרון ("לדרך זו", "לדרך זו", כסדר הזה). ומתוך שחייב הדין המוטעה לבוא בסוף, לפני "ת"ל", לכך בא סדר של סירוגין. עוד צריך עיון וצריך הכרע. מכל מקום, אי-אפשר להצביע על סדר כ"ו עמ' קע כסדר המיושב ותו לא. (לשאר התכונות שעסקנו בהן כאן נחזור להלן).

- 18 ראה לעיל, הע' 11. "פסול" בקטע גניזה, דפוס, כ"י לונדון וכ"י ערפורט, ורק כ"י וינה גורס "פוסל". ויש הסבר טכני לשיבוש זה, שהרי בסמוך לפני תיבה זו, וכן לאחריה, "פוסל", וקשה לשמור על הכולליותות בקירוב מקום, השווה: תלמוד ערוך, ב"מ, הפירושים, עמ' 152, ד"ה המשתמע. וראה: "פרק האשה רבה", מחקרים ומקורות א, בעריכת רח"ו דימיטרובסקי, ניר-יוק, תשל"ח, עמ' 418.
- 19 עמ' 304.
- 20 והשווה לשון זה בירושלמי קידושין פ"א גט ע"ב: "...אילו כן הייתי אומר הן הן ימות הבגר והדין נותן... אף מרשות האדון לא תצא אלא בסימניו. לפום כן צרך מימר ויצאה חנם אילו ימי הבגר, אין

הווה אומר, סדר הבבות בבבלי הוא הנ"ל שאינו נוח הוא דווקא זה שבבבלי, שהואיל והיא ברייתא של יכול, ראוי שהטיעון הראשון יתמוך ב"יכול", לפי הסגנון הקדום. ואילו בתוספתא אתי שפיר, שהוא סדר ידוע המתאים לברייתא של יכול וכיו"ב, וכפי שמסומן במונח הפותח טיעון זה: והדין נותן.

הגר"ש ליברמן כתב, שהברייתא בבבלי מבארת את ההכשר כדברי ת"ק, אבל הברייתא בתוספתא היא מדברי אבא שאול, והוא דן אחרת.²¹ כן מסיק אלמן שהברייתא שבתוספתא תומכת באבא שאול, אלא שלפי דעתו העורך הסב את הברייתא לדעה זו על-ידי שהפך את הסדר המקורי שבשתי הבבות הראשונות.²² אולם, לפי דברינו לעיל, מוכרחים אנו להסיק, על-פי לשון הפתיחה "והדין נותן", וכן סדר הבבות, שברייתא זו מכוונת בסופה לסתור דעתו של אבא שאול, ולפסוק אפוא כדעת ת"ק, כברייתא שבבבלי, אלא בסגנון מקורי יותר. ואפשר להשוות את הדברים במקצתם לספרא אמור הנ"ל (קג ע"א): "ישבו בסוכות, בסוכות של כל דבר. שהיה רבי יהודה אומר, והדין נותן, שלא תהא סוכה אלא בארבעת המינים, ומה אם לולב וכו'. כאן "והדין נותן" משולב עם דברי אותו תנא שדעתו תידחה בסוף. הוה אומר, במדרש המוסב על מחלוקת תנאים, ובעל המדרש רוצה לפסוק כתנא קמא, עשוי הוא לבנות מדרשו כמדרש של יכול, שיפתח הטיעון הראשון בדעת התנא השני, דעה העומדת להידחות. מכל מקום, עדיין חסר בבבלייתא שבתוספתא המונח "תלמוד לומר", הנחוץ לקבוע את המסקנה, ואין בידנו אלא להניח שהוא הושמט בדרך כל שהיא, וכפי שכבר טען אלמן, אליבא דשיטתו.²³

הווה אומר, שאם חל היפוך בשתי הבבות הראשונות הוא חל בבבלי דווקא. אמנם הבבלי שמר על רמז כל שהוא על דעתו של אבא שאול, בלשון "יכול". ברם היפוך הבבות מעמיד טיעון ראשון (ובלשון "ודין הוא") שהוא סמוך ל"יכול", אבל סותר לו, בניגוד לסגנון הקדום, שהטיעון הראשון טוען לטובת "יכול".²⁴ התוספתא שומרת על המבנה

כסף אילו סימניו". וכן כמה פעמים בבבלי "והדין נותן", אלא שלפעמים שובש במקצת הנוסחים (או שהיו מוסיפים כן דרך פרשנות). אף מצאנו "יכול" יחד עם "והדין נותן", בנידון נרע"ב: "יכול אף ימי הסגרו כן, והדין נותן". ובכ"ו 110 במקום והדין נותן: אמרת! רד"צ הופמן כתב: "הלשונות שבאו רק במדרשי דברי ר' ישמעאל... במקום 'והלא דין הוא' נאמר במכילתא 'והדין נותן, עד שלא יאמר יש לי בדין, שהיה בדין' ("לחקר מדרשי התנאים", בתוך: מסילות לתורת התנאים, תרגם א"ו רבינוביץ, תל-אביב, תרפ"ח, עמ' 45). ברם לאמיתו של דבר, אין לשונות אלה שווים לגמרי. "והלא דין הוא" משמש טיעון לדין נכון. "ודין הוא" (כשאר הלשונות) משמש לרוב גם במכילתא דר"י לדין מוטעה, אף שבמינוט הוא בא שם גם לדין נכון (על-פי הרשום בתוך: ב' קוסובסקי, אוצר לשון התנאים למכילתא דרבי ישמעאל, ירושלים, תשכ"ה, כרך ב, עמ' 399-400). "ודין הוא" במכילתא תכוף כרגיל לאחר הלשונות: יכול, שומע אני, יהא, ויהא וכיו"ב.

- 21 עמ' 551.
- 22 עמ' 300, 304.
- 23 עמ' 299-300, 303-304. ת"ל איתא בבבלי, אבל סגנונו קשה, כפי שציינ אלמן שם. ואפשר שהבבלי השלים ת"ל זה, מפני שקיבל את ההלכה כבתוספתא, כשמשפט זה מושמט. ואפשר שהיה קיים מבנה קדום ללא "תלמוד לומר". רצ"ע.
- 24 מצאנו כמה ברייתות של יכול בבבלי, שבהן פותח הטיעון הראשון בלשון "והלא דין הוא" או "ודין הוא". בחלק מהן אכן טוען זה מושמע לטובת "יכול". עיין: כתובות ס ע"א, כריתות כב ע"א (מקבילות לספרא, שמיני, פרק ד ה"ד; מה ע"ד), חולין כד ע"א. אבל בחלקן, טיעון זה מנוגד לדין של יכול, כבשבועות יג ע"א. דרך הבבלי בזאת טעונה כידור בפני עצמה.

המקורי, ומהלך הטיעונים אינו בא לתמוך בדעתו של אבא שאול, אלא לסתור אותה.²⁵

המקור של התוספתא

ברייתות של "כלך לדרך זו", עם המבנים המתוארים לעיל, רגילות כאמור בספרא. הברייתא הנ"ל שבמסכת פסחים, היא היחידה מסוג זה הבאה בתוספתא. ויש להניח שאף היא, ראשיתה במדרש הלכה.²⁶ והיות שבמדרש הלכה עסיקין, וכשיטת הספרא, ראוי לצפות למצוא מקורו במדרש מדבי רבי עקיבא על הפסוקים שבעניין קרבן פסח בשמות יב. כלומר, במכילתא דרשב"י על שמות. וכבר דברי רש"י מוליכים למדרש על ספר שמות, שכתב (ד"ה מנא אמינא): "רישא דברייתא וכל ערל לא יאכל בו" (שמ' יב, מח).²⁷

כמובן קשה לשחזר את ההקשר ההלכתי באותו מדרש, ואם הוזכרו דעות של כמה תנאים, ומה היה היקפן המדויק של הדעות הללו. ברם מתוכן ברייתא זו שלפנינו ברור שהיא נסוכה לעניין מולין וערלים בלבד, ואינה עוסקת בבירור דין טמאים וטהורים, ולגבי טומאה סוברת בפשטות ש"לא עשה בה מקצתה ככולה". "אבא שאול פוסל" שבתוספתא בוודאי מתאים בפשטות לדין במשנה "למולים ולערלים, לטמאים ולטהורים, כשר", וכפי שאף בתוספתא הוא עונה על "שחטו למולין ולערלים, לטמאים ולטהורים, כשר", לפי רוב הנוסחים (כ"י וינה, הנדפס, קטע גניזה, כ"י לונדון). לפי זאת, הסבת המדרש על מחלוקת ת"ק ואבא שאול מחייבת זהירות והבהרה אצל הלומד, שהרי ת"ק ואבא שאול חולקים הן בעניין ערלים הן בעניין טמאים. אבל מדרש זה עוסק בעניין ערלים בלבד, והוא מניח כדבר פשוט שבטומאה לא עשה מקצתה ככולה, כלומר כשר.²⁸

ברם כ"י ערפורט השמיטו את המלים "לטמאים ולטהורים", שבוודאי רצו להסב את המדרש על אבא שאול ממש, ובמחיקה זו קבעו שלא חלק אבא שאול בזאת, וכתנופת כ"י זה לבצע שינויי עריכה והתאמה בהרבה מקומות.²⁹

25 והמגמה להעמיד את ברייתת הטיעונים כולה כאבא שאול כרוכה בכמה דחקים. ועיין: תוספתא כפשוטה, עמ' 552, סד"ה ואל יוכיח. ועיין להלן והע' 29.

26 אלמן ציין שאין לה מקבילה בספרא. ובאמת אין לצפות לכך, ראה להלן בסמוך.

27 ועיין: דקדוקי סופרים, עמ' 180, אות ס, שלשון זה ליתא בפירוש רש"י כ"י. ויש לבדוק כתב-היד, ולברר שמה תוספת רש"י היא ממהדורה בתרא (ראה מאמרי: "פירושי רש"י לתלמוד — הגהות ומהדורות", בתוך: רש"י עיונים ביצירתו בעריכת צ"א שטיינפלד, רמת-גן, תשנ"ג, עמ' 147-175).

28 ולפי מקור קדום זה, אין צורך אפוא להקשות מה שהקשו בגמרא: "מאי שנא טומאה דפשיטא ליה ומאי שנא ערלה דמספקא ליה".

29 הגר"ש ליברמן אימץ גירסת כ"י ערפורט בעיקר דבריו, וכתב: "וכנראה שזו היא הגירסא הנכונה, והסופרים השלימו את כל הפיסקא של משנתנו, כדרכם בכ"מ, ואבא שאול להלן אינו פוסל אלא במולין וערלין" (עמ' 551, לשו' 13-14). והיות שהוא מעמיד את הברייתא כאבא שאול, פירש שלא חלק אבא שאול על ת"ק בטמאים וטהורים. ולהלן בד"ה ברם, בא ליישב את התוספתא לגירסת רוב הנוסחים. והיות שמיחיס אף את המדרש לאבא שאול, הדברים נעשים קשים, ש"אבא שאול פוסל אף בשחט לטמאים וטהורים". וקשה אפוא לפרש את הנאמר בפיסקא 3: "מה טומאה לא עשה בה מקצתה ככולה", ונאלץ להסב את זה על טומאת הבשר, כבבבלי. ולדברינו אתי שפיר, שאין הטיעונים ממשנת אבא שאול, ואף אינם מתייחסים למחלוקת ת"ק ואבא שאול (שהיא בשני עניינים), אלא דנים בעניין ערלים בלבד. ויוצא כשיטת כ"י, אלא שאין צורך להיוקק לגירסתו, שהיא מיוסדת כנראה על מחיקה.

כללו של רבנו הלל וקושייתו

בספרי דברים, פיסקא לו (עמ' 66), שנינו:

וכתבתם, שומע אני על גבי אבנים

[1] הרי אתה דן, נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב (דב' כז, ח), מה כתב האמור להלן על גבי אבנים, אף כתב האמור כאן על גבי אבנים.

[2] או כלך לדרך זו, נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב (במ' ה, כג), מה כתב האמור להלן על הספר בדיו אף כתב האמור כאן על הספר בדיו.

[3] אתה דן בלשון הזה, ואני אדון בלשון שבעל דין חולק, נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב, מה כתב האמור להלן על גבי אבנים, אף כתב האמור כאן על גבי אבנים.

[4] אמרת הפרש, אלמוד דבר מדבר ואדון דבר מדבר, אלמוד דבר שהוא מנהג לדורות מדבר שהוא מנהג לדורות, ולא אלמוד דבר שהוא מנהג לדורות מדבר שאינו אלא לשעה, נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב, מה כתב האמור להלן על הספר בדיו אף כתב האמור כאן על הספר בדיו.

אף על פי שאין ראיה לדבר, זכר לדבר, ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו (יר' לו, יח).

על זאת הקשה רבינו הלל: "ויאמר להם ברוך וכ'. וקשיא לי דבכל מקום דתני או כלך לדרך זו לא מתוקמא אלא בדינא דרישא, והכא מוקים בדין או כלך לדרך זו, וכמדומה לי דטעות הוא דכתיב בספרים, דהא בהקומץ רבה (מנחות לד ע"א) גרסי לה הכי וכתבתם, יכול יכתבנה על גבי אבנים, ודין הוא נאמר כאן כתיבה וכו'".³⁰

סדר הטיעונים בספרי: אבנים, ספר, אבנים, ספר. כלומר: דין מוטעה, הדין הנכון, הדין המוטעה, הדין הנכון. ובמקבילה בבבלי מנחות: ספר, אבנים, ספר. כלומר: נכון, מוטעה, נכון, והטיעון הראשון מתאים למסקנה. קושייתו של רבנו הלל כבר מתורצת בדברינו דלעיל, הרי מדרש של "שומע אני" לפנינו, שהוא כמו "יכול".³¹ וכן בבבלי הנ"ל "יכול", ובגירסת רבנו הלל אף: ודין הוא³² — אלא שהבבלי הוא שסיגנן טיעון של דין נכון אחרי "יכול",³³ וסדר הספרי הוא המקורי.

ברם יש כאן קושיית נוספות, וכל הפיסקא צריכה דיון לגופה. אמנם סדר הזוג הראשון של טיעונים (אבנים, ספר) הוא מיושב, אבל סדר הזוג השני (אבנים, ספר) מוקשה, ש"ספר"

ועיין רש"י ד"ה מה טומאה (ואולי על-פיו מחקו בכ"ע). ועל דרך כ"י בעריכת לשון בכלל, אי"ה במקום אחר (ולעת עתה, ראה במאמר שצינתי בהע' 8).

30 וכתב בענף הלל שם: "ר"ל דשם במנחות לד גרסי איפכא, דינא דרישא כתב על הספר, ואו כלך לדרך זו כתב על גבי אבנים, ונימצא דמיתוקמא בדינא דרישא, וזהו כוונת רבינו דהעיקר הוא כג"ה הגמ' במנחות, וכאן הוא טעות".

31 ראה לעיל, הע' 13.

32 בנדפס ללא לשון פתיחה. אבל כ"ה "ודין הוא" בכתב-היד וראשונים, עיין: דק"ס, עמ' 83, אות ח.

33 ובכלל קיצרו בבבלי שם, וניסחו רק שלושה טיעונים: ספר, אבנים, ספר. והוא קיצור מועיל ומקל, וראה להלן.

נאמר בסוף, ואחריו הראיה, אף היא לטובת "ספר". כלומר, חסר כאן מה שראינו בכל מקום, שיש ניגוד בין הטיעון האחרון לבין המסקנה, הבאה להוציא מן הטיעון האחרון, ולהוכיח כנגדו את הדין הנכון על סמך פסוק. והוא שראינו אצל מדרשים של "יכול" סדר הטיעונים בשוויון הקצוות — מוטעה, נכון, נכון, מוטעה. ברם כאן אנו שונים סדר של סירוגין: אבנים, ספר, אבנים, ספר, הטיעון הנכון לפני הראיה.

עיון נוסף יראה ששינויים נוספים יש כאן, בעצם מינוח היסוד. ולעניין הנ"ל, הרי כאן ליתא המונח תלמוד לומר בסוף (שדרכו להפוך), אלא לאחר הטיעון האחרון (שהוא חוזר ממש על הטיעון השני של או כלך). זה לשון הסיום: "אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר, ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו".

לשון זה מיושב כהמשך הטיעון האחרון, בניגוד לת"ל, שדרכו להפוך. ומכאן נשים עין על מינוח כל ארבע הבבות: [1] הרי אתה דן, [2] או כלך לדרך זו, [3] אתה דן בלשון הזה ואני אדון כלשון שבעל דין חולק, [4] אמרת הפרש. אלמוד דבר מדבר ואדון דבר מדבר.

הווה אומר, הפרש גדול במינוח של המבנה! "או כלך" רק פעם ולא פעמיים. "נראה למי דומה" אינו מופיע כלל, ובמקום שני החיסורים שני לשונות חדשים. אין הפתרון רחוק. מארבעת מדרשי כלך שבספרי דברים, רק זה שייך לדבי ר' ישמעאל, לפי החלוקה המקובלת בין החוקרים.³⁴ ואף שאר סממני הסגנון מוליכים לכיוון זה, לפי שיטת החוקרים ("שומע אני", אפשטיין, שם, עמ' 628; "אתה דן — ואני אדון", "אמרת הפרש", "אלמד דבר מדבר ואדון דבר מדבר", כל אלה רשם אפשטיין בעמ' 568 על-פי מכילתא דר' ישמעאל וספרי במדבר!).

הרי הפרשים גדולים מן "כל מקום דתני או כלך" שהזכיר רבנו הלל, וזוהי כנראה הפיסקא היחידה ממדרשי דבי ר' ישמעאל עד עתה, שמצאנו בה הלכה של "או כלך", והשאר מדבי ר"ע. ומכאן שאין להקשות מפיסקא זו על כל השאר, הרי בית מדרש אחר לפנינו.³⁵

34 ראה: י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 625 ועמ' 628; א' גולדברג, "דבי ר' עקיבא ודבי ר' ישמעאל בספרי דברים פיס' א-נד", תעודה, ג (תשמ"ג), עמ' 14-15.

35 מארבעת מדרשי "או כלך" שבספרי דברים, זה שבפיסקא ר"ז (עמ' 250) נראה יותר יוצא דופן. כאן אין ארבע בבות כי אם שתיים. ושם לפנינו צורה קמאית של ברייתת "כלך". וזה לשון הסיום: "תלמוד לומר והיה ביום הנחילו את בניו, ריבה נחלה לבנים, אחר שלמדנו שריבה נחלה לבנים הא אין עליך לדון אלא כדן הראשון ונחל עם אחד ונחל עם חמשה" וכו'. וחזור על כל לשון דין א'. ומה שאמר "כדן ראשון", הוא ממש כללו של ר' הלל: לא מתוקמא אלא בדינא דרישא! האם בפנינו, בפיסקא זו של ספרי דברים, דבי ר"ע רגיל? על קביעת פיסקאות אלה שבספרי דברים לדבי ר"ע העיר אפשטיין: "... והוא דבי ר"ע. אבל יש לבעל דין להשיב על זה ... שגם בטרמינולוגיה ... אנו מוצאים בספרי דברים מיוחדים לדבי ר' ישמעאל" (עמ' 706). וכתב על פיסקא דידן (עמ' 707): "פיס' ר"ז: הא אין עליך לדון כדן האחרון אלא כדן הראשון [ע"פ הנדפס — שיי"פ], שנמצא כמותו גם בפיס' רצו, ואינו רגיל בדבי ר"ע אלא בדבי ר"י" וכו' (הוספת הדגשה; עיין שם כל לשונו). ההפניה צריכה תיקון והשלמה. לא הבנתי מ"ש אפשטיין שהוא נמצא בדבי ר"י. מבדיקת האוצרות לא מצאתי, לא במכירי ר"י ולא בספרי במדבר. כלשון זה נמצא בפיס' רמט (עמ' 277) ובפיס' רצו (עמ' 613). בשתי הפיסקאות הללו כלשון שבכאן: "אחר שריבה הכתוב מיעט, הא אין עליך לדון אלא כדן ראשון" (פיס' רמט); "אחר שריבה הכתוב מיעט, הא אין עליך לדון אלא כדן הראשון" (פיס' רצו). ובעמ' 529 כתב אפשטיין: "מתאים לשיטתו של ר"ע אנו מוצאים רק במדרשים מבית מדרשו של ר"ע

ברייתות של כלך בבבלי

אלמן קבע שיש חמש-עשרה ברייתות של כלך בבבלי, שכמעט כולן מתאימות למה שהוא מכנה הצורה התקנית (כלומר, סדר של סירוגין), אלא שישנן כנראה כמה יוצאות מן הכלל, ולפחות אחת ודאית.³⁶ נעיין כאן ביוצאות מן הכלל.

למנחות כא ע"ב כתב המחבר: "In the case of the first, the Sifra parallel at 14c. (ed. Finkelstein, p. 92, lines 21f.) has the usual sequence" במנחות (האומר הרי עלי עולה, אם יביא מלח משל ציבור או מתוך ביתו) מתאימה למהדורת פינקלשטיין עמ' 92, אשר מקבילתה במהדורת ווייס היא יב ע"ב-ע"ג (ואכן ד-ה). והעיקר, סדר הבבות כאן זהה בין הבבלי לבין הספרא! ואמנם סדר זה הוא חריג לפי שיטת המחבר, כי המסקנה מנוגדת לטיעון הראשון. אבל היא ברייתא של יכול, וכבר הערנו (בבריינו לעיל) שיש כלל נוסף בברייתות של יכול, ואתי שפיר.

לגבי חולין קכו ע"ב, כתב: "Of the fifteen, two depart from standard form ... bHul 126b-127a. לא צוין בפירושו מהי חריגה, אבל המשמעות הברורה בהקשר הדברים היא, ש"חריגה" מכוונת להסקת המסקנה בהתאם לטיעון השני במקום הטיעון הראשון (וכמנחות). ברם תכונה זו אינה מצויה בחולין קכו ע"ב — קכו ע"א! אפרש את דבריי. אמנם בהקשר הנידון בא "כלך" פעמיים. אבל הם בעצם שני מדרשים שונים, וכפי שיש בהם פעמיים ת"ל. וכן במקבילה שבספרא דיבורא דשרצים (פ"ה ה"ד-ה"ו, נב ע"ב) שתי ברייתות, זו אחר זו, בשני דינים שונים: הראשון — עכבר שבים אינו טמא, השני — עכבר שחציו אדמה טמא, אע"פ שאינו פרה ורבה. אי לכך, כדף קכו רע"א, צריך לשים נקודה אחרי "כל מקום ששורץ", ומה שבא אחר-כך מתחיל הלכה חדשה (והוא מקביל בדיוק למעבר בספרא בין סוף הלכה ה לתחילת הלכה ו). ת"ל שבהלכה השנייה אינו מתאים, כמובן, לטיעון הראשון שבהלכה הראשונה, שאין לו כל קשר לשם. אבל מה שקשור, מתאים! דהיינו, ת"ל של ההלכה הראשונה ("על הארץ") מתאים לטיעון הראשון "מן הגדל על הארץ". אחר-כך יש פיסקא קצרה שאין בה "כלך", ואף היא מסתיימת בת"ל ("השורץ"), והיא מוליכה להלכה השנייה של "כלך". ואף שם ת"ל שלו ("בשרץ") מתאים לטיעון הראשון (כל ששמו עכבר, אע"פ שאינו פרה ורבה). הכל מתאים אפוא לכללו של רבנו הלל.

בסיכום, אין כאן חריגה במובן הנידון, אבל ישנה חריגה אחרת, שאלו הם שני מדרשים, אשר בכל אחד מהם רק שתי בבות, ו"כלך" רק פעם אחת, ולא פעמיים. כבר הדגשנו לעיל שהצורה עם ארבע בבות ופעמיים "כלך", נראית פיתוח מאוחר מצורה יסודית יותר, בעלת שתי בבות ו"כלך" אחד. כן ראינו בספרי דברים פיסקא ר"ז, המיוחסת לדבי ר"ע, עם סימני שאלה שמה קשרים לה עם דבי ר"י; וכן בפיסקא לו, דבי ר"י, ארבע בבות, אבל "כלך" רק

(ספרא וספרי דברים וס"ז) את הטרמין: אחר שריבה הכתוב מיעט. ולא העיר על כך שהם הם המקומות בספרי דברים, שנמצא גם "אלא כדן ראשון", שייחס לדבי ר"י (ועיין שם בהמשכו, עד עמ' 531). אי לכך, אין לנו בינתיים בסיס של ממש להוציא פיס' ר"ז מדבי ר"ע, ועוד צריך הכרע אפוא לגבי אותו מדרש כלך, אם הוא סגנון קמאי, או שבכל זאת אין הפיסקא דבי ר"ע רגיל, אלא צירוף כל שהוא. הדיון בעמ' 301-302. בפנים כתב שיש שתי חריגות מן הצורה התקנית, ובהע' 10 העיר שיש חריגה ודאית אחת מן ההתאמה בין המסקנה לבין הטיעון הראשון. מן הכתוב בפנים שם, אין אנו יודעים ללא נדנדוד של ספק אם הכוונה למנחות, חולין, או נזיר. נעיין באלו אחד אחד.

פעם, ואכן שתי הבבות האחרונות מעין חזרה מדויקת הן על הראשונות. על-פי המקבילה בספרא, ללא לשונות "כלך", סביר לומר שזוהי ברייתא מדבי ר"ע, אשר במקבילתה בבבלי שוכלל הסגנון על-ידי לשונות "כלך".

על ברייתא אחרת, בנוזיר מח ע"ב, העיר אלמן: "A sixteenth case, that of bNaz 48b, includes the phrase only once within a very long series of loosely bound arguments, since it lacks all elements of the usual structure R. Hillel's rule cannot be applied at all".

בהערה 10 העלה אלמן כאפשרות (עם סימן שאלה), שהמבנה המיוחד והאופיי המיוחד של ברייתא זו בנוזיר קשורים לעובדה שמסכת נוזיר היא מן המסכתות המיוחדות בבבלי. לדעתי, אין ראוי ללכת בכיוון זה. מן דף מח ע"א "דתניא כל ימי" עד מח ע"ב "למת מצוה מטמא" היא ברייתא ארוכה, שאין בה סימנים להתערבות של התלמוד בלשון הברייתא. האופיי המיוחד שלה מתפרש בכך שהיא ברייתא מדבי ר"י. ר' ישמעאל עצמו מדבר בה, והיא רצופה מינוח מדבי ר"י: "שומע אני", "אינו צריך", "עד שלא יאמר יש לי מן הדין".³⁷ ודומי שאופיו המגובש של המדרש אינו אלא הסגנון הרגיל בדבי ר"י. הקטע המסוים של "כלך" הוא בדף מח ע"ב מן "עד שלא יאמר" עד סוף הברייתא. יש בו "כלך" רק פעם אחת, אבל הוא מתאים לכללו של רבנו הלל, בזה שהמסקנה מתאימה לטיעון הראשון, לפני "כלך".

זוהי אפוא רק הברייתא השנייה של כלך שבידנו מן דבי ר"י בוודאות, ואילו המבנה הקבוע והמוכר לנו הוא מדבי ר"ע.

המונח "כלך"

במאמרו הנ"ל לא עסק אלמן במלה "כלך" כי אם קצרות (בהע' 1), אגב עיקר עיסוקו בעניין זה יש להקדים ולציין לדיוניו של באכר בתיבה זו, הן בסקירתו לספר ערוך השלם,³⁸ והן בספרו בצורה מפורטת.³⁹ בתוספות הערוך השלם (עמ' 223) סוכם מסקנותיו של באכר בסקירתו לגבי מוצא התיבה הזאת כך: "פְּלָה וְלָךְ, או וְלָךְ וְלָךְ".⁴⁰ האמצעי משקף השערה של שורש מרובע או מחומש מתוך הכפלת שתי אותיות, כמו "ערב"ב" מן ער"ב, ולכן: *ילכלך" מן יל"ך.⁴¹ בספרו נוטה באכר לפסול גזרון מן ההיקריות הנדירות "לכה לך" ו"כלך לך", ומסיק: "קרוב לשער ששניהם אינם נכונים, אלא ש"כלך" נגזר מן הצווי הכפול וְלָךְ וְלָךְ".⁴² ראה עוד בן-יהודה בערכו, ארנטרוי,⁴³ ילון,⁴⁴ ובמיוחד ניסן ברגרין.⁴⁵

37 ראה הופמן, המובא לעיל בהע' 20.

38 *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 47 (1893), p. 505.

39 ערכי מדרש, תנאים, עמ' 53-54. שם רשם כמה צורות ואפשרויות גזרון.

40 הוספתי ניקוד באחרונה על-פי המקור. וראה להלן.

41 reduplicierten Stamm.

42 הוספתי ניקוד על-פי המקור: Sondern כלך ist aus der Emphatischen Wiederholung des Imperativs: [entstanden].

43 ר"ח הכהן אונטריו, עיונים בדברי חז"ל ובלשונם, ירושלים, תשל"ח, עמ' כט-ל (= JILG, 4 [1906], pp. 145f).

44 ח' ילון, לשוננו לעם, יד, קמב (תשכ"ג), עמ' 267-271 = פרקי לשון, ירושלים, תשל"א, עמ' 316-317.

45 "למילון התלמודי — כלך, או לכה לך, הולכה לך", לשוננו, לג (תשכ"ט), עמ' 129-134. ושם סיכם

אנו עוסקים כאן בתיבה, אשר כתיבה לבש כמה צורות עממיות. אלה נשארו במסורות כתיב אחדות, ולא הוחלפו בצורה התקנית, מפני שהסופרים ראו אותן כמלים בפני עצמן, וכבר לא זיהו אותן עם הצורה הפשוטה לפי הכתיב התקני.⁴⁶ בירושלמי, יומא פ"ח מב ע"ג, ארבע פעמים: "או לכה לך לדרך הזו".⁴⁷ סגנון זה מסביר על-נקלה התהוות הצורה "כלך", מנשילת הלמ"ד השוואית, וכגון בציווי לקח-קח, וכפי שכתב רש"י בשבת קמה ע"ב: "כלך לכה לך אלא שקיצר הלשון".⁴⁸

בכ"י וטיקן 66 של הספרא שכיח: "הולכה לך לדרך זו".⁴⁹ אלמן פותר תיבת "הולכה" בצורת הפעיל, וממנה ומן צורות אחרות, טוען שבאות כמה צורות על בסיס בניין הפעיל. ברם מוטב שלא להזכיר כאן עניין "הפעיל". לפנינו כתיב עממי (ועתיק) המשווה בין ה"א לאל"ף. "הולכה" אפוא שווה "או לכה".⁵⁰

כמה חוקרים גזרו כלך מן "כלה ולך",⁵¹ והוא על-פי לשון הכא בשתי ברייתות בבבלי (תגיגה יד ע"א; סנהדרין לח ע"ב = סב ע"ב), בו משיב ר' אלעזר בן עזריה לר' עקיבא: "מה לך אצל הגדה, כלך אצל נגעים ואהלות". שני סגנונות עיקריים נמצאים בין עדי הנוסח כאן: "כלך"; "כלה מדברותיך ולך". לפנינו ברייתות בבבלי, שבה שמו בפי ר' אלעזר בן עזריה ביטוי לתגובות ידועות על שיטותיו של רבי עקיבא.⁵² ודומה שהסגנון המקורי היה: כלה מדברותיך ולך, כבכתב-היד הספרדיים.⁵³ דיבור זה עשוי מתוך סממנים ספרותיים: "בן אמוץ, כלה נבואתך וצא" (ברכות י ע"א) ו"מדברותיך" בדברים לג, ג כמקבילה ל"נבואתך".⁵⁴ לאור זרות המלה "מדברותיך", ובזכות "אצל", זכה דיבור זה לפישוט: "כלך אצל", החוזר על סגנון הנמצא במקומות אחרים במקורותינו.⁵⁵

ספרות בנידון. וראה: ש' נאה, "לשון התנאים בספרא על-פי כתב-יד וטיקאן 66", חיבור דוקטור, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 322 ואילך.

46 ראה: ש"י פרידמן, "ואימרו פועלים... ואימר בעל הבית", עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל מוקדש לכבוד פרופ' עזרא ציון מלמד, רמת-גן, תשמ"ב, עמ' 163, 165; תלמוד ערוך (כ"מ), הפירושים, עמ' 110 ("יקון"); "אודא", מחקרים בלשון, ה-ו (תשנ"ב), עמ' 327-345.

47 לא הובאה בין הצורות שרשם אלמן. והוא כתב: which is, לך Finally, there is the simple form found in PT. אולם היות שאלמן קבע (עמ' 302) שהמונח הנידון אינו נמצא בירושלמי אלא ביומא שם, מסתבר שלא העתיק אל-נכון צורת המונח, שרשם את התיבה שלפני "לדרך" בלבד.

48 השווה: ארנטרוי וברגרין; וראה: ילון (הע' 43-45 לעיל).

49 במהדורת פינקלשטיין, עמ' 92, על-פי כ"י 66.

50 השווה: ברגרין (לעיל הע' 45). ילון רצה לפתור "הולכה" כציווי מוארך, בניין קל.

51 ראה ברגרין (שם), שסיכם הספרות, וכינה זו "שיטת המשכילים".

52 השווה סנהדרין נא ע"ב: "א"ל ר' עקיבא, ישמעאל אחי בת ובת אני דורש, א"ל מפני שאתה דורש בת ובת נוציא זו לשריפה". והוא בנוי מסממנים ספרותיים שנמצאים לפנינו במקומות אחרים. ואכמ"ל, וא"ה במקום אחר.

53 כ"י גטינגן בחגיגה. והשווה כ"י 6 וכ"י אוקספורד שם. ואפשר שגירסה זו מתועדת כבר בבבלי שהגיע למסדר שמות רבה י, ד (מהדורת שניאן, עמ' 231), ולא צוין שם סגנון אחר. ועיין במבוא, עמ' 19. והשווה: מדרש תילים קד, ט (מהדורת בובר, רכא ע"ב). והובא שם בזכות "בעלי נגעים" שהוזכרו בדברי ר' ישמעאל, והוסב אפוא אף בפי ר' ישמעאל. וראה: צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 131.

54 ראה: ברגרין (לעיל הע' 45), עמ' 133, הע' 22. בברייתא מורכבת זו הוזכרו שמות שתי מסכתות (נגעים ואהלות), דבר שאינו רגיל בברייתות. רי"ן אפשטיין הסבם משמות מסכתות למקצועות הלכה (מבוא לנוסח המשנה, עמ' 989, הע' 1).

55 אפילו אם יש מקום לטעון ש"כלה מדברותיך ולך" מחליף את "כלך" כדרשת נוטריקון, ברי שאינו

המחזור לדעתנו אפוא, שהצורה היסודית היא או לכה לך, הבאה אף בשני כתיבים עממיים שקנו שכיחה בפני עצמן: "הולכה לך" נעשתה בדרך המרת אל"ף לה"א, ובכתיבת מלה קצרה בצמוד למלה שעל ידה, שתיהן תופעות שכיחות מאוד (ואף בסגנון "הולך לך", בכ"י וטיקן, ספרא מהד' פינקלשטיין, כרך ב, עמ' 130, שינוי כתיב שאין בו שינוי מבטא);⁵⁶ כלך נעשתה מתוך "לכה לך" על-ידי השמטת הלמ"ד השוואית.⁵⁷

סיכום: המונח "או כלך לדרך זו" שימש בקביעות בדבי ר"ע. נסינו להבהיר כאן הן את הלשון, והן את שימושו הטכני. כבר יסד רבנו הלל כלל לסדר הטיעונים: הדין הנכון, דין מוטעה, הדין הנכון, הדין המוטעה. סדר אחר, אשר בו שני הטיעונים הראשונים באים בחילוף, נתפס לאחרונה כחריג בלתי-מקורי. כאן הראינו שאף הסדר הזה יש לו מקומו בסגנון הקדום, כשמחובר המדרש להלכה דחוייה, כגון זו המוצעת בלשון "יכול", או כזו שקיימת נגדה דעה חולקת מוסמכת. בדרך זו, עלה בידנו לקיים את הסדר בכמה מקומות שנחשבו חריגים, ובמיוחד, בתוספתא פסחים לעומת מקבילתה שבבבלי. ואכן, בדרך כלל, בוצעו שינויי עריכה בכרייתות של הבבלי המקבילות לתוספתא, ולא להפך.

משקף את המוצא הלשוני של ביטוי זה. לרישום הצורות בספרות התנאים, ראה חומרים למילון ההיסטורי ללשון העברית, האקדמיה ללשון העברית, מיקרופישים 36, 51. אני רושם כאן תיקונים אחדים למאמרו של אלמן. עמ' 296: m Pes 2.6, צ"ל: m Pes 5.3. בהע' 3, צ"ל V; בעמ' 297, יש להשמיט את הסוגריים מן התיבות "למולין ולערלין"; להשמיט: 20; עמ' 298 למטה, יש להוסיף: ת"ל זאת; עמ' 300, הע' 6: 36 and 36 צ"ל: 250, p. 217 and pisqa² 36, p. 66; שם למטה: n.9 צ"ל: n.10; עמ' 302: there are four; עמ' 304, הע' 16; 113a: צ"ל: 103a. (וראה עתה: ת"ז מיטשם, "כלך וחילופיו", אספות, ו [תשנ"ג], עמ' ט ואילך, עם ציונים לספרות).

56 שלא כש' נאה (לעיל הע' 45), הגזור "או לכה" מן "הולכה", השכיחה בספרא כ"י 66, ושלא כמיטשם, הרואה כל אחת מן הצורות כצמיחה עצמאית, ולא כגזורה אחת מחברתה. להמרת אל"ף לה"א, השווה: היכן מן איכן, היך מן איך, ועוד. לראשוניותה של "איכן" לעומת "היכן", השווה: ויאמר (מלך ארם!) לכו וראו איכה הוא (מלכים ב ה, ג); שה"ש א, ז. "איכן" בעדי הנוסח המדוייקים של לשון חז"ל. ראה: K. Albrecht, *Neuhebräische Grammatik*, München, 1913, p. 26. פוקס, מהדורה ביקורתית של משניות מסכת סוכה עם מבוא והערות, דיטרטציה, כרך ב, ירושלים, תשל"ט, עמ' 105; "ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, כרך ב, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 1127; ש' שרביט, "עיונים בפרשת הגרוניות בלשון-חכמים", מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית מוקדשים לזכרו של ד"ר מנחם מורשת, רמת גן, תש"ן, עמ' 239, ושם איזה — היזה, אילך — הילך; ועיין שאר חילופי א-ה שם.

57 באכר כתב: "במקום 'כלך' נמצא גם 'כלך לך', כמו 'לכה לך' או בקצור: לכה. השנים האחרונות נמצאים רק במקומות אחדים" וכי (ערכי מדרש, תנאים, עמ' 53-54). וכאילו מכאן מקום להבין ש"כלך לך" נפוץ, ואינו. לעת עתה מצאתי רק מקום אחד: ספרא, דיבורא דחובא, פרשה ז, פ"ק יא (כב ע"ב, ולאותו מקום מכוון ציונו היחיד של באכר בהע' 5), והוא איננו אלא נוסח הדפוס בלבד (מהדורת פינקלשטיין, כרך ג, עמ' 246, לשו' 26). בוודאי ריחפו לנגד עיני בעל גירסא זו הן "כלך", והן "לכה לך", וצירפן. בספרא דבי רב, כרך ג, מהדורת ר"א שושנה (ירושלים-קליבלנד, תשנ"ב), עמ' נד, לדיבורא דחובא פרשה ה, ה"י, "הולכה לך" ע"פ כ"י וטיקן, נאמר בהע' 5: "השווה או כלך לך בהרבה כתיבי יד" (והשווה לעיל שם, עמ' כא, הע' 1). ברם בשינויי הנוסחאות לשם שבמהדורת פינקלשטיין (כרך ג, עמ' 228, לשו' 36), לא מצאנו אלא "כלך" (או) כלבד, וליתא "לך" עם "כלך". הצורה היחידה שמצאנו לעת עתה בבבלי היא "כלך" (במס' סוכה, כ"י אוקספורד heb.e 51 חלוקת התיבות, בשתי הקרויות: "אוכ לך"; העירני עדיאל שרמר), אשר ל"כלך" בתוספתא, כצורה שבבבלי, ראה מאמרי, "ווסות לארמית הבבליית", לשוננו, נח (תשנ"ד), עמ' 49-57, הע' 36.

למשמעם של "הורה בפני עצמו" ו"הורה עם הצבור" (הוריות ב, ב)

צבי אריה שטיינפלד

בסוגיית הבבלי הוריות ז ע"א-ע"ב דנים אב"י, רבא ורב פפא בפירושה של המשנה שם ב, ב. בדבריהם מצויים שינויי נוסח משמעותיים ביותר. כמו כן יש שינוי לגבי מקומה של מימרת רב פפא בסוגיה. בהתאם לשינויים אלו מתפרשת המשנה בדרכים שונות. גם מובנו של "מופלא" בסוגייתנו מעורר קשיים.

נדון אפוא בסוגיה כדי לעמוד על דבריהם המקוריים של האמוראים, ועל הדרך שבה פירשו את המשנה. את המקורות נעתיק תוך ציון שינויי הגירסאות הנוגעים לענייננו. שינוי בהוריות ב, א-ב:

הורה כהן משיח לעצמו שוגג ועשה שוגג מביא פר
שוגג ועשה מזיד מזיד ועשה שוגג פטור
שהוראת כהן משיח לעצמו כהוראת בית דין לצבור¹
הורה בפני עצמו ועשה בפני עצמו מתכפר לו בפני עצמו
הורה² עם הצבור ועשה עם הצבור מתכפר לו עם הצבור
שאינ³ בית דין חייבים עד שיוורו לבטל מקצת ולקיים מקצת

* המחקר נעשה במסגרת הקתדרה לחקר התורה שבעל פה ע"ש הנרי ליבין. עיקרי הדברים הושמעו בכ"ט באדר תשנ"ג (22.3.93), בכנס השנתי האחד-עשר של המחלקה לתלמוד ע"ש נפתלי-יפה באוניברסיטת בר-אילן.

1 במשנה זו דנתי במפורט במאמרי "הוראת הכהן המשיח", סיני, צה (תשד"מ), עמ' קלה-קנו.
2 בכ"י קויפמן איתא: "והורה". והו"ו היא, כנראה, ו"ו הניגוד, ויש להוסיפה לרשימתו של ר"ן אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים-ת"א תשכ"ד, עמ' 1091.

3 בכ"י מינכן (להלן: כ"מ): "איין". אבל בפסיקה שלפני הסוגיה, להלן ז ע"ב, אף בכ"י זה הנוסח הוא: "שאיין ב"ד חייבין". ובקטע גרץ להיפך, במשנה: "שאיין ב"ד חייבין". אבל הפסיקה בתלמוד היא: "איין בית ד' חייבין". וכן בקטע וינה-ריינר ובקטע קלגנפורט: "איין". וכך הוא גם דיבור המתחיל בתוספתו ע"ב: "איין בית דין", אלא שבדפוסים נדחקו להגיה ל: "איין" (כהוראת) בית דין". וראה במאמרי "הוראת הכהן המשיח" (לעיל הע' 1), עמ' קלו, הערה 11. וכן בפירושו רבנו יהונתן מלוניל, אוצר הפירושים על מסכת הוריות, הוצאת מזכרת גיטה, תל-אביב, תשכ"ט, עמ' ב, ד"ה הוא: "איין ב"ד חייבין" (ולהלן נציין: אוצר). וכן בנוסח המשנה בפסקי רי"ד (אוצר, עמ' יא): "איין בית דין חייבין".

Etz-Chayim compares the fragments with the other major halakhic compendium from the Geonic period, *Halakhot Gedolot*. Special attention is given to the additions in *Halakhot Gedolot* which are absent in *Halakhot Pesukot*. Some of these additions have been found to contradict the text common to both *Halakhot Gedolot* and *Halakhot Pesukot*, at times causing difficulties in understanding the additional material. Quotes from the Babylonian Talmud found in *Halakhot Pesukot* and in *Halakhot Gedolot* are compared to our version, and indications have been found of different versions of the Talmud text sometimes used by the *Geonim*. Proof has been discovered that sometimes the Geonic redactor himself rephrased the "different version".

Much uncertainty and scholarly dispute has surrounded the derivation of the word כלך. In "The Term או כלך לדרך זו and its Usages in the Tannaitic *Midrashim*," Shamma Friedman examines the various forms of the term in the *Bavli*, the *Yerushalmi*, and Tannaitic *Midrashim*. After examining the scholarly theories of the past, Friedman suggests that the strange forms are the result of the survival of popular orthographies. These are usually weeded out in the process of text transmission, with a standard spelling being substituted and the popular orthographies being brought in line with the classical ones. However, usage in a technical framework sometimes causes the scribes to view the popular orthographies as independent terms, thus blocking the process of association with the standard form and substitution of it.

Accepting the *Yerushalmi*'s או לכה לך as the original meaning of the term with a spelling closest to standard orthography, Friedman shows how both the other forms could be produced: או כלך through the elision of *lamed* with *schwa*; לך הולכה through the popular pronunciation of *alef* as *he* and attachment of short words to the next word with no space, both common phenomena. This interpretation allows us to maintain the word או as part of the original formula, as indeed should be required by syntax, and to avoid the exceptional use of הל"ך with *he* as imperative. The body of this article is devoted to the midrashic structure in which או כלך clauses appear, and specifically to the sequence of clauses in that structure, with specific reference to a recent study on this subject by Yacov Elman.

In "On the Meaning of 'he made the decision alone' and 'he made the decision together with the congregation'", Zvi Arie Steinfeld traces the development of a Talmudic *sugya*. The *Mishna* states: "If he (the anointed High Priest) made the decision alone and acted on it alone, then he makes his atonement alone. If he made the decision with the congregation and acted on it with the congregation,

then he must make atonement together with the congregation," (*Horayot* 2, 2). Abbaye, Rava, and R. Papa discuss this *mishna* in the Babylonian *sugya* in *Horayot* 7a-7b.

The version we have has Abbaye defining "he made the decision alone" in terms of two requirements: a) the anointed High Priest and the court sat in two separate locations, and b) their decisions concerned two different prohibitions, say, the priest decided a question of forbidden fats and the court decided a question concerning an act of idolatry. Rava is reported as challenging this definition: "Do two different locations make the difference?" Rava holds that if the High Priest's decision concerned a different issue than the court's, then it is considered that "he made the decision alone."

Yet these explanations do not fit the plain meaning of the *mishna*. Indeed, manuscript versions and quotations of this *sugya* by *Rishonim* have different descriptions of what Abbaye and Rava said. Moreover, "books" quoted by the *Tosafot* place R. Papa's statement after Abbaye's and Rava's, instead of after the question, "How is this to be understood?" The manuscript and *Rishonim* versions also have R. Papa stating simply "with them the same" (in one word in the original), rather than "as when both are distinguished (teaching judges)".

Steinfeld analyzes all parts of the *sugya* in detail, including all the textual variants, and suggests that neither Abbaye nor Rava originally required that the High Priest and the court should have reached decisions concerning two different prohibitions, but they discussed only the issue of two different locations. Abbaye required "two locations," and Rava disagreed. The variant reading which says "Abbaye thought to say" indicates that in the end Abbaye accepted Rava's view, that different locations are not required for the definition. It is to this that R. Papa added "with them the same," i.e., that they both dealt with the same prohibition, thus clarifying a point which Abbaye and Rava had not mentioned explicitly. Thus the entire *mishna* deals with the anointed High Priest and the court making the same decision on the same prohibition. It does not distinguish between prohibitions, only between decisions of different character: when the anointed High Priest "made the decision alone," independently of the court, and when he "made the decision together with the congregation," permitting himself, like the rest of the congregation, to act on the decision of the court — in which case he must make his atonement together with the congregation.

Steinfeld's proposed explanation of the *mishna* corresponds to the parallel *baraita* in the *Bavli* and in the *Sifra*, and also to the *sugya* in the *Yerushalmi*. Steinfeld shows how far-reaching changes were made in the *sugya*, beginning with a misunderstanding of "he made the decision with the congregation," as if it meant that he decided together with the court, rather than that, like the

PA 14184

סדרה

כתב-עת לחקר ספרות התורה שבעל-פה

ט

1993

בעריכת

צבי אריה שטיינפלד

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן